

Особливості функціонування концепту БАТЬКІВЩИНА/VATAN в мемуарах Мустафи Кемалю Ататюрка

К. О. Тищенко

КНУ імені Т. Г. Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: tischenko1ea@hotmail.com

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Анотація. Стаття досліджує особливості концептуалізації батьківщини в мемуарах під назвою “Nutuk” (“Промова”) видатного державного діяча та засновника Турецької Республіки М. К. Ататюрка. В рамках дослідження було виокремлено основні лексеми, через які концепт вербалізується, проведено аналіз тексту із виявленням слів, семантично та граматично пов’язаних із ключовими лексемами, та на основі зазначеного матеріалу змодельовано структуру концептосфери.

Ключові слова: М. К. Ататюрк, батьківщина, концепт, концептосфера.

Сучасне розуміння турецьким народом батьківщини ґрунтується на принципах, запроваджених М. К. Ататюрком під час заснування Турецької Республіки. У наукових колах існує низка напрацювань, пов’язаних із історичним внеском та реформами М. К. Ататюрка. У рамках тюркологічних студій в Україні О. Є. Борух дослідила комунікативно-прагматичні властивості його крилатих висловів, проте в турецькій лінгвістиці опрацюванню саме концептуального простору батьківщини в творах засновника Турецької Республіки не приділялось детальної уваги, а в українській лінгвістиці зазначена тема порушується вперше, що зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Видавничий дім “Kaunak Yayınları” найважливішим своїм напрацюванням вважає видання серії “Всі твори Ататюрка”, яка налічує тридцять томів і містить в історичній послідовності усі промови та листування М. К. Ататюрка [9]. Проте одним із найважливіших творів М. К. Ататюрка є саме “Nutuk” (“Промова”). Виконаний у вигляді мемуарів, які висвітлюють широке коло історичних подій, цей твір містить описи загарбання османських територій силами Антанти, визвольної боротьби, еволюції ідей щодо турецької державності, процесу державотворення та пов’язаних із цим процесом реформ. М. К. Ататюрк презентував ці мемуари на Конгресі Республіканської народної партії 15 – 20 жовтня 1927 року у промові, що тривала 36 годин 33 хвилини, у тому ж році відбулося перше видання “Nutuk” [3, с. x]. Цей факт є важливою передтекстовою пресупозицією та пояснює семантику самої назви.

Метою нашої наукової довідки є концептуальний аналіз батьківщини із виокремленням лексичних репрезентацій концепту та моделюванням структури концептосфери на матеріалі мемуарів М. К. Ататюрка. **Джерельну базу** для дослідження складає текст “Nutuk”. З методологічної точки зору дослідження спирається на ідеї Л. Г. Бабенко та Ю. Л. Казаріна щодо моделювання структури концептосфери на матеріалі художнього тексту. Вчені стверджують, що низка факторів (значимість концептуального простору та літературних творів для національної мови, взаємозв’язок між мовою та культурою, культурна константність концептів, їх універсальність та динамічна природа) є обґрунтуванням для проведення концептуального аналізу тексту [1, с. 57]. При цьому пропонується проведення роботи у трьох напрямках: виокремлення ключових слів, визначення на їх основі базово-

го концепту та опис концептуального простору [1, с. 59]. Оскільки нас цікавить структура концептосфери саме батьківщини, то пропонуємо таку послідовність: виокремлення ключових лексем, через які концепт вербалізується в мемуарах М. К. Ататюрка, аналіз лексичного складу тексту із визначенням слів, пов’язаних із ключовими лексемами для опису характерних рис концепту, моделювання концептосфери із виокремленням ядерної та периферійної зон.

Принагідно є сенс зауважити, що концепт Батьківщина у турецькій мові отримував різне лексичне відображення в залежності від історичної епохи. У сучасній турецькій мові основними лексичними репрезентантами концепту є: *vatan* [8, с. 2082], *yurt* [8, с. 2201], *memleket* [8, с. 1366], *sıla* [8, с. 1753], епізодичним є вживання у цьому значенні лексем *el* [8, с. 620] та *il* [8, с. 951]. Лексеми *yurt*, *el* та *il* мають тюркське походження, доказом чого є їх використання в Орхонських написах – першому джерелі давньотюркської писемності. Словник давньотюркської мови тлумачить лексеми *il/el* таким чином: союз племен; народ; держава, адміністративна одиниця [2, с. 168], при цьому під лексемою *yurt* мається на увазі “дім, володіння, місто проживання, земля, країна” [2, с. 282]. Т. Сютчу у свою чергу спостерігає, що вживана у сучасній турецькій мові лексема *vatan* є арабським запозиченням, похідним від дієслова *vataane*, яке позначає “оселитися, проживати”, при цьому у османській мові на позначення батьківщини вживалась ціла низка лексем: *mevün*, *mülk*, *memalik*, *memleket*, *maskature’s* [6].

З позиції семантичного навантаження лексеми *vatan* у пізні османські часи привертають увагу спостереження А. Джемдета-паші, який описує порівняння османського та європейського розуміння батьківщини в контексті прийняття на військову службу немусульман: “Що саме скаже голова змішаного батальйону, коли у випадку необхідності треба буде підбадьорити воїнів? Насправді в Європі місце релігійної відданості зайняла відданість батьківщині. Проте це трапилось після століть феодалізму, їх діти чули це слово змалечку, а по проходженню багатьох літ фраза “за батьківщину” власне почала мати вплив на військових. У нас же, коли мова заходить про батьківщину, на думку спадають села, звідки військові родом” [4, с. 114].

М. Еліачик стверджує, що поняття батьківщини в Османській імперії почало набувати особливого зна-

чення після епохи Танзимату, Кримської війни та російсько-турецьких війн: післявоєнні часи принесли із собою як внутрішню міграцію, так і літературне опрацювання паралелі батьківщина-чужина [5, 53]. За М. Еліачиком лексема *vatan* за османських часів сприймалась в контексті рідної місцевості, а в хаттах, угодах та офіційних документах функціонували такі вирази, як *memâlik-i mahrûsa*, *memâlik-i şâhâne*, проте під впливом Французької революції після проголошення Танзимату саме ця лексема набула політичного забарвлення [5, с. 54].

Схожої думки дотримується Я. К. Таштан, який ґрунтовно опрацював народження ідеї турецького націоналізму у контексті втрати Османською імперією своїх Балканських володінь. За часів Османської імперії державна влада ототожнювалась із релігійною: під арабською лексемою *dârü'l islam* малися на увазі території, де панувало ісламське право, а на території *dârü'l harb* (*harb* – війна) панували лідери-кафіри, тобто немусульмани [7, с. 3]. Балканські країни, завоювання яких склали основу для становлення Османської держави саме у якості імперії, мали для османів канонічне значення та розглядалися у якості *dârü'l islam*, проте із послабленням імперської могутності та спалахом національно-визвольних рухів на Балканах Османська імперія у кінці XIX – початку XX століття втратила ці території, що залишило помітний слід у суспільстві та підштовхнуло на пошуки нової ідентичності, які призвели до ототожнення батьківщини у соціальному контексті із *vatan* [7, с. 8].

Пропонуємо звернутись до концептуалізації батьківщини в тексті “Nutuk” та дослідити особливості лексичного відображення зазначеного концепту. У процесі проведеного аналізу було виявлено такі закономірності: частотність вживання лексем вказує, що переважним елементом для вербалізації батьківщини в аспекті соціально-політичної значущості є *vatan*, проте лексема *yurt* також отримує соціальне навантаження (на протязі тексту ми виділили 241 приклад використання лексеми *vatan*, та 83 – *yurt*). Лексема *memleket* використовується в трьох випадках, при цьому кожне використання пов’язано із значенням малої батьківщини, рідного краю.

Аглютинативний характер турецької мови через ізафетні конструкції уможливує формування концептуальних особливостей: іменникові елементи ізафетних конструкцій, що мають відношення до батьківщини, водночас формують периферію концептосфери. До зазначених елементів нами було віднесено такі словосполучення: *Osmanlı vatanının parçalanacağı tehlikesi* (загроза розпаду османської батьківщини); *dış saldırıyla karşı vatanın kurtuluşu* (захист батьківщини від зовнішнього нападу); *vatan ordusu* (армія батьківщини); *vatanımızın kaderi adına* (заради майбутнього батьківщини); *vatanımızı bölme ve yok etme düşüncesi* (ідея щодо розподілу та знищення нашої батьківщини); *vatan ve ulusun yazgısını belirleme* (визначення долі батьківщини та нації); *vatanın esenliği* (добробут в батьківщині); *vatanın bütünlüğünün, bağımsızlık ve egemenliğin sağlanması* (забезпечення неподільності, самостійності та суверенітету батьківщини); *vatanın çıkarları* (інтереси батьківщини); *vatan endişesi* (стурбованість за батьківщину); *vatan ve ulus aşkıyla* (з

любов’ю до батьківщини та народу); *vatanı ait işin çözümleri* (вирішення справ, пов’язаних із батьківщиною); *vatan düşüncesi* (думка про батьківщину); *vatan borcu* (борг перед батьківщиною); *vatan görevi* (обов’язок перед батьківщиною); *vatan ve ulusun hayatı* (існування батьківщини та народу); *vatanımızın paylaşılması* (розподіл нашої батьківщини); *vatan ve ulusun savunulması* (захист батьківщини та народу); *vatan duyguları* (патріотичні почуття); *vatan savaşı* (війна за батьківщину); *vatanın mukadderatı* (доля батьківщини); *vatanın yararı* (на користь батьківщини); *vatanı bağlılığı* (прив’язаність до батьківщини); *vatan evlatları* (*çocukları*) (сини/діти батьківщини); *Türkiye halkının ve Türk vatanının varlığı ve kaderi* (існування та доля турецького народу і турецької батьківщини) [3].

Оскільки концептуалізація батьківщини в мемуарах М. К. Ататюрка проходить за часів визвольної війни, на перший план виступають дієслова, які відображають патріотизм турецького народу: *vatanı parçalanmaktan kurtarmak* (врятувати батьківщину від розпаду); *vatan ve ulusun kutsal varlıklarını kurtarmak ve korumak* (врятувати та захистити священне існування батьківщини та народу); *vatan görevini ateşle, süngüyle ve ölümlerle yerine getirmek* (виконати борг перед батьківщиною вогнем, штиками та смертю) [3].

Територіальні характеристики як окремі значущі елементи концептосфери передаються через просторові показники: *bütün vatan* (у всій батьківщині); *vatanın ana topraklarında* (на основних землях батьківщини); *ulusal sınırlar içinde bulunan vatanın bütün kısımları bir bütündür* (всі частини батьківщини, які знаходяться в рамках національних кордонів, є неподільними); *yalnız Doğu illerini değil, vatanın bütün kısımlarını <...> savunma ve kurtarma çareleri* (<...> спроби захисту та порятунку не тільки східних провінцій, проте всіх частин батьківщини); *Aydın ilinin de <...> vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ilkesi* (принцип, що Айдинська провінція є <...> невіддільною частиною батьківщини); *Türk vatanının bütün ufukları* (усі горизонти турецької батьківщини); *tüm vatan topraklarının egemenliğimizde kalması* (усі землі батьківщини залишаться під нашим суверенітетом); *Kürdistan’ı ayaklandırarak vatanı parçalamak planı* (план із розділення батьківщини через повстання в Курдистані); *bütün vatan seması* (усе небо батьківщини); *koskoca Türk vatanında* (на величезній турецькій батьківщині); *Trakya’mız anavatanına katılmış olacaktır* (Фракія стане частиною нашої батьківщини) [3].

У концептуальному плані особливого значення набуває протиставлення боротьби турецького народу проти іноземних загарбників, при цьому інтерпретаційне поле концепту поповнюється такими елементами асоціативного ряду, як ворог, іноземці, зрада. Наприклад: *vatanın parçalanması tehlikelerini hazırlayan İtilaf devletleri* (країни Антанти, що створюють небезпеку розподілу батьківщини); *Mister Nowill gibi ulusumuz ve vatanımız için zararlı olan yabancılar* (такі іноземці, як містер Новіль, шкідливі для нашого народу та батьківщини); *vatan ve ulus hainlerinin yalanı* (вигадки зрадників батьківщини та народу); *vatanımızın başına bir bela kabusu olan bu hükümetin devrilmesi* (повалення уряду, який є лихом для нашого народу); *düşmanların, vatana ve ulusa karşı kullandıkları*

bir alet (інструмент, який вороги використовували проти батьківщини та народу); *vatanısız ve dınsızlerin propagandaları* (пропаганда тих, хто немає батьківщини та релігії) [3].

Похідні від лексеми *vatan* також збагачують концептосферу: *vatanseverliđimizin gözüyle bakılırsa* (якщо розглядати кризь призму патріотизму); *vatanseverce yardım ve çabaları* (патріотична допомога та зусилля); *özverili vatansever* (самовідданий патріот); *vatanı bir düşünce* (патріотична думка); *vatansever ordu* (патріотична армія); *vatanseverlik namusu* (патріотична честь); *vatanseverlik duygusunun bir geređi* (вимоги, продиктовані патріотизмом); *vatandaşların tam bir dayanışma* (повна солідарність громадян); *ulusal ve vatani görevimiz* (наш національний та патріотичний обов'язок) [3].

У структурі концепту виділяються прикметникові елементи, які відображають індивідуально-авторське ставлення, серед них найбільш вживаними є такі одиниці, як *sevgili* (улюблений), *kutsal* (священний) та *aziz* (любий). Лексема *vatan* також виступає складовою власних назв: *Fellah-ı Vatan Grubu*, *Hiyanet-i Vataniye Kanunu*, *Vatan gazetesi* тощо.

Схожі тенденції спостерігаємо при вербалізації батьківщини через *yurt*, при цьому словосполучення *ata yurt* (країна батьків), під яким мається на увазі *Anadolu* (Анатолія), має значне концептуальне навантаження, іншим вагомим елементом концептосфери виступає *cumhuriyet* (республіка) як новий різновид державного устрою.

Важливим є також розкриття просторових показників цієї лексеми: *yurdumuzun önemli kısımlarını ele geçirmek* (захопити важливі території нашої батьківщини); *Dođu Trakya <...> yurdumuzun parçalarındandır* (Східна Фракія <...> частина нашої батьківщини); *yurdumuzun değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk* (ми звільнили від загарбання цінні території нашої батьківщини); *düşmanı yurdumuzdan kovacak ve süreceğiz* (ми проженемо ворогів із нашої батьківщини); *bütün yurdu düşmanlara işgal alanı yarabilecek Mondros Ateşkes Antlaşması* (Мудросське

перемир'я, яке уможливорює захоплення цілої батьківщини ворогами).

Концептуальний простір батьківщини через *yurt* наповнюється наступними іменниковими атрибутами: *yurt görevi* (патріотичний обов'язок); *yurtla ilgili zorunluluklar* (патріотична необхідність); *yurdun yüksek (yüce) çıkarları* (високі інтереси батьківщини); *sevgili yurdumuzun kurtuluş ve esenliđi* (порятунок та добробут нашої улюбленої батьківщини); *yurdun bağımsızlığı* (незалежність батьківщини); *yurdun mutluluđu* (щастя батьківщини); *sevgili yurdumuzun bütünlüğü* (єдність улюбленої батьківщини); *yurdun onurunu* (честь батьківщини); *yurdun savunması* (захист батьківщини) [3].

Концептосфера збагачується похідними від лексеми *yurt* одиницями: *genç yurtseverler* (молоді патріоти); *büyük yurtseverlik* (великий патріотизм); *yurtseverlik örneđi subaylarımız* (наші військові, які є прикладом патріотизму); *yurtseverliđin geređi* (вимоги патріотизму); *yurtseverce uyarı* (патріотичне попередження); *öz yurttaşlar* (власні громадяни); *yurtseverlik borcu* (патріотичний борг); *Osmanlı/Türk yurttaşları* (османські/турецькі громадяни); *yurttaşlık görevleri* (громадські обов'язки) [3].

Проведений аналіз вказує, що ядро концептосфери БАТЬКІВЩИНА в мемуарах М. К. Ататюрка складають базові лексичні репрезентації батьківщини – *vatan* та *yurt*. Семантично та синтаксично пов'язані із ними лексеми відносяться до периферійної зони, при цьому окремо виділяються іменникові, просторові та прикметникові атрибути. Дальня периферія концептосфери містить похідні одиниці від базових лексем. Беручи до уваги семантичне навантаження лексеми *vatan* як малої батьківщини за османських часів, побудована в результаті аналізу мемуарів М. К. Ататюрка модель концептосфери, що містить такі соціально значущі елементи, як патріотизм, любов та борг перед батьківщиною, дозволяє прослідкувати змістовну еволюцію концепту від малої/локальної до великої/неподільної батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 496 с.
2. Древнетюркский словарь – Ленинград: Наука, 1969. – 677 с.
3. Atatürk M. K. Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk / Atatürk. – İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. – 599 с.
4. Cevdet Paşa A. Ma'rûzât / Ahmet Cevdet Paşa. – İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980. – 288 с.
5. Eliaçık M. Çerkeşizâde Muhammed Tefvik Efendi'nin Vatan Kasidesi [Електронний ресурс] / M. Eliaçık // Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – Режим доступу до ресурсу: http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1542710947_4.kitapcik.pdf.
6. Sütçü T. Türkçede Vatan ve Vatanseverlik [Електронний ресурс] / Tefvik Sütçü – Режим доступу до ресурсу: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=313>.
7. Taştan Y. K. Kanonik Toraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu [Електронний ресурс] / Yahya Kemal Taştan – Режим доступу до ресурсу: http://tdid.ege.edu.tr/files/dergi_12/YahyaKemalTASTAN.pdf.
8. Türkçe Sözlük. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005. 10 Baskı. – 2244 S.
9. Atatürkün Bütün Eserleri [Електронний ресурс] // Kaynak Yayınları – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kaynak yayinlari.com/ataturkun-butun-eserleri-tum-set-30-cilt-p362296.html>

REFERENCES

1. Babenko L.G., Kazarin Y.V. Linguistical analysis of fiction text. Theory and practice/ L.G. Babenko, Y.V. Kazarin. — M.: Flinta; Nauka, 2005. — 496 pp.
2. Dictionary of the old Turkish language – Leningrad: Nauka, 1969. – 677 pp.

3. Atatürk M. K. The Speech for youth with photos / Atatürk. – İstanbul: Turkey İş Bankası Cultural Publishing House, 2010. – 599 pp.
4. Cevdet Paşa A. Ma'rûzât / Ahmet Cevdet Paşa. – İstanbul: Çağrı Publishing House, 1980. – 288 pp.
5. Eliaçık M. Ode for homeland by Çerkeşizâde Muhammed Tefvik Efendi [Electronic resource] / M. Eliaçık // Magazine of Çankırı Karatekin University Institute of Social Sciences – access: http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1542710947_4.kitapcik.pdf.
6. Sütçü T. Homeland and patriotism in Turkish [Electronic resource] / Tefvik Sütçü – access: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=313>.
7. Taştan Y. K. From Canonical Territories to National Watan: The Balkan Wars and the Emergence of Turkish Nationalism [Electronic resource] / Yahya Kemal Taştan – access: http://tdid.ege.edu.tr/files/dergi_12/YahyaKemalTASTAN.pdf.
8. Turkish Dictionary. – Ankara: Publishing House of the Turkish Linguistic Society, 2005. 10th edition. – 2244 pp.
9. All works by Ataturk [Electronic resource] // Kaynak Publishing house – access: <http://www.kaynakyayinlari.com/ataturkun-butun-eserleritum-set-30-cilt-p362296.html>

Main features of the functioning of the concept of HOMELAND/VATAN in the memoirs of Mustafa Kemal Atatürk K. Tyshchenko

Abstract. Article deals with conceptualization processes of the homeland in the memoirs named “Nutuk” (“Speech”) of the famous political figure and founder of the Turkish Republic M. K. Atatürk. Within the scope of the research key lexemes, through which the concept is verbalized, have been identified, as a result of text analysis words, related grammatically and semantically to the key lexemes, have been marked out, and on the basis of received material conceptual structure of homeland has been modelled.

Keywords: M. K. Ataturk, homeland, concept, conceptosphere.

Особенности функционирования концепта РОДИНА/VATAN в мемуарах Мустафы Кемала Ататюрка Е. А. Тищенко

Аннотация. В статье изучаются особенности концептуализации родины в мемуарах под названием “Nutuk” (“Выступление”) известного государственного деятеля и основателя Турецкой Республики М. К. Ататюрка. В рамках исследования были выделены основные лексемы, посредством которых концепт вербализируется, проведен анализ текста с определением слов, семантически и грамматически связанных с основными лексемами, и на основании вышеуказанного материала была смоделирована структура концептосферы.

Ключевые слова: М. К. Ататюрк, родина, концепт, концептосфера.